

TIJORAT BANKLARIDA INQIROZGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Mo'ydinov Muhammadsardor

Farg'ona davlat texnika universiteti

ORCID: 0000-0002-4817-9850

somebody3870@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida inqiroz yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda bank inqirozi kredit portfeli sifati, likvidlik, kapital yetarliligi, depozitlar barqarorligi, foiz stavkasi va valyuta risklari bilan bevosita bog'liq ekani asoslab beriladi. O'zbekiston bank tizimi bo'yicha 2024-2025-yillar statistik ma'lumotlari asosida muammoli kreditlar, aktivlar, depozitlar va kapital ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Tahlil natijalari tijorat banklarida inqiroz xavfini baholashda alohida ko'rsatkichlarga emas, balki kompleks risk-menejment yondashuviga tayanish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, bank inqirozi, muammoli kreditlar, likvidlik, kapital yetarliligi, depozitlar, moliyaviy barqarorlik, risk menejmenti.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КРИЗИС В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Мойдинов Мухаммадсардор

Ферганский государственный технический университет

Аннотация. В статье научно проанализированы основные факторы, влияющие на возникновение кризисных ситуаций в коммерческих банках. Обосновано, что банковский кризис напрямую связан с качеством кредитного портфеля, ликвидностью, достаточностью капитала, устойчивостью депозитной базы, процентным и валютным рисками. На основе статистических данных банковской системы Узбекистана за 2024-2025 годы проанализированы показатели проблемных кредитов, активов, депозитов и капитала. Результаты исследования показывают, что при оценке риска кризиса в коммерческих банках необходимо опираться не на отдельные показатели, а на комплексный подход к управлению рисками.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковский кризис, проблемные кредиты, ликвидность, достаточность капитала, депозиты, финансовая устойчивость, риск-менеджмент.

FACTORS AFFECTING THE CRISIS IN COMMERCIAL BANKS

Moydinov Muhammadsardor

Fergana State Technical University

Abstract. The article provides a scientific analysis of the main factors influencing the emergence of crisis situations in commercial banks. It substantiates that a banking crisis is directly related to the quality of the loan portfolio, liquidity, capital adequacy, deposit stability, interest rate risk and currency risk. Based on statistical data on the banking system of Uzbekistan for 2024-2025, the article analyzes non-performing loans, assets, deposits and capital indicators. The findings show that assessing crisis risk in commercial banks should rely not on separate indicators, but on a comprehensive risk management approach.

Keywords: commercial banks, banking crisis, non-performing loans, liquidity, capital adequacy, deposits, financial stability, risk management.

Kirish.

Tijorat banklari iqtisodiyotda moliyaviy vositachilik, kreditlash, to'lovlar uzluksizligi va jamg'armalarni investitsiyaga aylantirish funksiyalarini bajaradi. Shu sababli bank tizimida yuzaga keladigan inqiroz nafaqat moliya sektoriga, balki real sektor, aholi daromadlari va investitsion faollikka ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda bank inqirozlari ko'p omilli xarakterga ega. Ular faqat likvidlik yetishmovchiligi yoki kreditlarning qaytmasligi natijasida emas, balki makroiqtisodiy beqarorlik, foiz stavkalari o'zgarishi, valyuta risklari, depozitlar chiqib ketishi, raqamli bank xizmatlari orqali pul oqimining tezlashuvi va korporativ boshqaruvdagi kamchiliklar ta'sirida shakllanadi. Basel qo'mitasi 2023-yildagi bank beqarorligi bo'yicha hisobotida aynan risk-menejment, likvidlik riski va foiz stavkasi riskini boshqarishdagi zaifliklarni asosiy omillar sifatida qayd etgan.

Adabiyotlar sharhi.

Tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi omillar xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar asosida o'rganilgan. Jumladan, Mishkin (1991) bank inqirozlarini moliyaviy bozorlardagi axborot asimmetriyasi, noto'g'ri tanlov va moral hazard muammolari bilan izohlaydi. Uning fikricha, ushbu omillar kredit bozorida risklarning noto'g'ri baholanishiga olib kelib, bank tizimi barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Diamond va Dybvig (1983) bank inqirozlarini omonatchilar ishonchi va likvidlik riski orqali tushuntiradi. Ularning modelida banklar qisqa muddatli depozitlarni uzoq muddatli kreditlarga aylantirgani sababli, omonatchilar orasida vahima yuzaga kelsa, bank "yugurishi" sodir bo'lishi mumkinligi asoslangan.

Saunders va Cornett (2018) tijorat banklarida risk-menejment, stress-test va aktiv-passivlarni boshqarish mexanizmlarini tadqiq qilgan. Ularning yondashuviga ko'ra, kredit, likvidlik, foiz stavkasi va bozor risklari alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda baholanishi zarur.

Schoenmaker (2011) bank inqirozlarini xalqaro moliyaviy integratsiya va transchegaraviy bank faoliyati nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. U bir mamlakatdagi bank beqarorligi boshqa mamlakatlar moliya sektoriga ham tarqalishi mumkinligini ko'rsatib, xalqaro regulyatorlar o'rtasidagi hamkorlik zarurligini asoslagan.

Carletti va Vives (2008) bank sektorida raqobat va tartibga solish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan. Ularning fikricha, raqobat bank xizmatlari samaradorligini oshiradi, biroq prudensial nazorat zaif bo'lsa, banklarning haddan tashqari risk olish ehtimoli ortadi.

Basel qo'mitasi (2023) 2023-yildagi bank beqarorligi bo'yicha hisobotida likvidlik riski, foiz stavkasi riski, risk-menejment va korporativ boshqaruvdagi kamchiliklarni bank inqirozlarining asosiy omillari sifatida qayd etgan. IMF (2024) esa yuqori foiz stavkalari, kredit sifati yomonlashuvi va moliyaviy bozorlardagi noaniqliklarni bank tizimi barqarorligiga ta'sir qiluvchi muhim omillar sifatida ko'rsatgan.

Umuman olganda, mavjud ilmiy qarashlar tijorat banklarida inqiroz xavfini faqat bitta ko'rsatkich orqali emas, balki kredit sifati, likvidlik, kapital yetarliligi, foiz stavkasi riski, valyuta riski, depozitlar barqarorligi va korporativ boshqaruv omillarini kompleks tahlil qilish orqali baholash zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va baholash uchun tizimli tahlil, statistik tahlil, taqqoslash hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini bank inqirozlari, moliyaviy barqarorlik, kredit riski, likvidlik riski va kapital yetarliligi bo'yicha xorijiy hamda mahalliy ilmiy manbalar tashkil etadi.

Empirik tahlilda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklari faoliyatiga oid statistik ma'lumotlari, jumladan, kreditlar hajmi, muammoli kreditlar ulushi, depozitlar,

bank aktivlari, kapital monandligi, LCR va NSFR ko'rsatkichlaridan foydalanildi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida tijorat banklarida inqiroz xavfini yuzaga keltiruvchi asosiy omillar aniqlanib, ularning bank barqarorligiga ta'siri baholandi.

Tadqiqotda bank inqiroziga ta'sir etuvchi omillar kredit riski, likvidlik riski, kapital yetarliligi, depozitlar barqarorligi, foiz stavkasi riski, valyuta riski hamda korporativ boshqaruv omillari bo'yicha guruhlashtirildi. Shuningdek, statistik ko'rsatkichlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik tahlil qilinib, muammoli kreditlar oshishi, likvidlik pasayishi va kapitalga bosim kuchayishi bank inqirozi xavfini oshiruvchi asosiy mexanizm sifatida asoslandi.

Tadqiqot natijalari asosida tijorat banklarida inqiroz xavfini erta aniqlash, risk-menejment tizimini takomillashtirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Tadqiqotda tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi omillar O'zbekiston bank tizimining **2021-2025-yillar 1-yanvar holatidagi** statistik ko'rsatkichlari asosida tahlil qilindi. Tahlil uchun kreditlar hajmi, depozitlar bazasi, muammoli kreditlar hajmi, NPL ulushi hamda depozit/kredit nisbati asosiy indikatorlar sifatida tanlandi. Ushbu ko'rsatkichlar bank tizimida kredit riski, likvidlik riski, resurs bazasi barqarorligi va inqirozga moyillik darajasini baholash imkonini beradi.

1-jadval

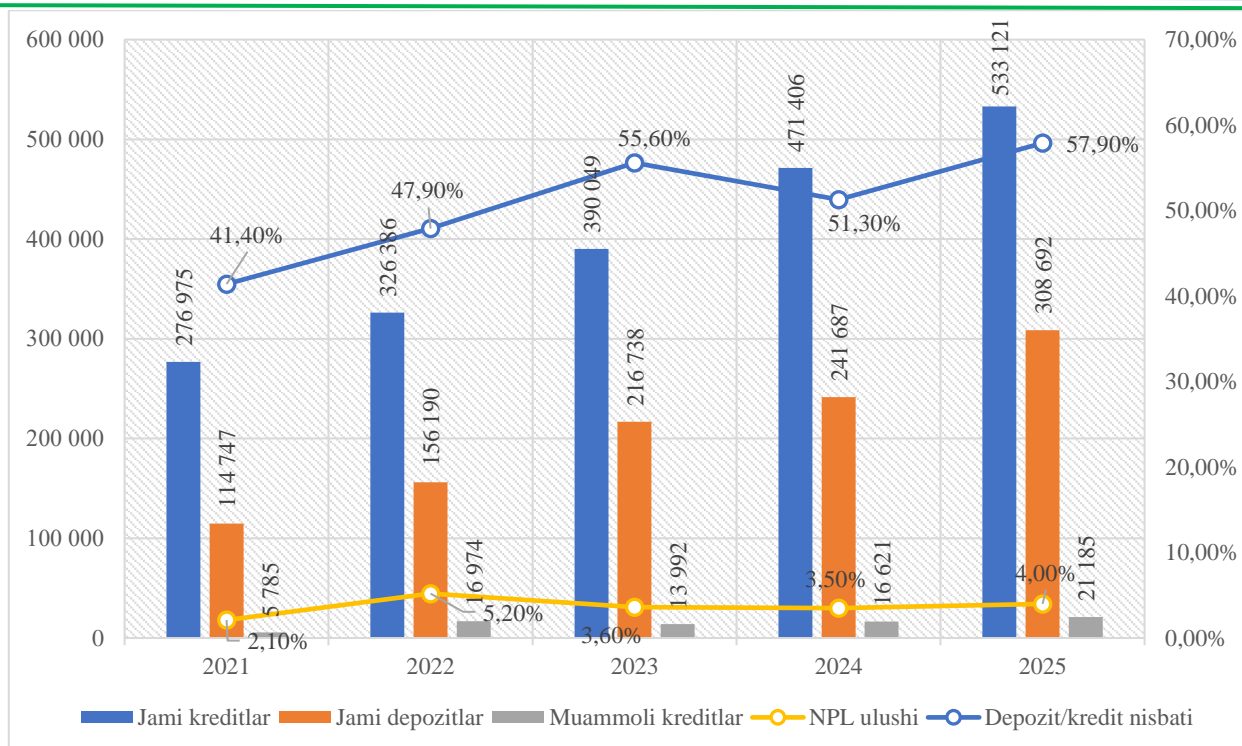
O'zbekiston tijorat banklarida kreditlar, depozitlar va muammoli kreditlar dinamikasi, mlrd. so'mda

Yil	Kreditlar	Depozitlar	Muammoli kreditlar (NPL)	NPL ulushi, %	Depozit/kredit nisbati, %
2021	276 975	114 747	5 785	2,10%	41,40%
2022	326 386	156 190	16 974	5,20%	47,90%
2023	390 049	216 738	13 992	3,60%	55,60%
2024	471 406	241 687	16 621	3,50%	51,30%
2025	533 121	308 692	21 185	4,00%	57,90%

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzildi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2021–2025-yillar davomida tijorat banklari jami kreditlari 276,9 trln so'mdan 533,1 trln so'mga oshgan. Bu davrda kreditlar hajmi 256,1 trln so'mga yoki 92,5 foizga ko'paygan. Kreditlash hajmining bunday tez o'sishi banklarning iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi rolini kuchaytirgan bo'lsa-da, kredit portfeli sifati bo'yicha risklarni ham oshiradi. Chunki kreditlar hajmi kengaygani sari qarzdorlarning to'lov qobiliyati, garov sifati va kredit konsentratsiyasi bank barqarorligini belgilovchi muhim omillarga aylanadi.

Depozitlar dinamikasi kreditlarga nisbatan yuqoriroq sur'atda o'sgan. 2021-yil 1-yanvarda jami depozitlar 114,7 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yil 1-yanvarga kelib 308,7 trln so'mga yetgan. Ya'ni depozitlar hajmi 169 foizga oshgan. Bu bank tizimining ichki resurs bazasi mustahkamlanayotganini ko'rsatadi. Depozit/kredit nisbati 2021-yildagi 41,4 foizdan 2025-yilda 57,9 foizga ko'tarilgani banklarning kreditlash faoliyati tobora ko'proq ichki depozit manbalari hisobidan ta'minlanayotganini bildiradi (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston tijorat banklarining 2021-2025-yillar oralig'idagi asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi, mlrd. so'm

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzildi.

Biroq depozitlar hajmining o'sishi likvidlik riski to'liq kamayganini anglatmaydi. Chunki bank inqirozlarida depozitlarning faqat hajmi emas, balki ularning tarkibi, muddati, yirik omonatchilar ulushi va pul mablag'larining tez chiqib ketish ehtimoli ham muhim hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlari rivojlangan sharoitda mijozlar mablag'larini qisqa vaqt ichida boshqa bankka o'tkazishi mumkin. Shu sababli depozitlar barqarorligi tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida baholanishi zarur.

Muammoli kreditlar dinamikasi esa bank tizimidagi kredit riskining notekis o'zgarishini ko'rsatadi. 2021-yil 1-yanvarda muammoli kreditlar 5,8 trln. so'm, NPL ulushi esa 2,1 foiz bo'lgan. 2022-yil 1-yanvarda NPL keskin oshib, 16,9 trln so'mga, ulushi esa 5,2 foizga yetgan. Bu davr bank tizimida kredit riski sezilarli kuchayganini bildiradi. 2023-yilda NPL ulushi 3,6 foizga, 2024-yilda 3,5 foizga pasaygan bo'lsa-da, 2025-yil 1-yanvarda yana 4,0 foizga ko'tarilgan.

2021-2025-yillar oralig'ida muammoli kreditlarning mutlaq hajmi 5,8 trln so'mdan 21,2 trln so'mga oshgan. Bu 15,4 trln so'mlik o'sishni anglatadi. Demak, ayrim yillarda NPL ulushi pasaygan bo'lsa ham, muammoli kreditlarning real hajmi sezilarli darajada oshgan. Bu esa muhim ilmiy xulosani beradi: tijorat banklarida inqiroz xavfini baholashda faqat NPL foiziga tayanish yetarli emas; muammoli kreditlarning mutlaq hajmi, ularning banklar kesimidagi taqsimoti va kredit portfeli konsentratsiyasi ham alohida tahlil qilinishi kerak.

Kredit riskining bank inqiroziga ta'siri quyidagi iqtisodiy zanjir orqali ifodalanadi:

$$NPL \uparrow \Rightarrow Zaxira \text{ xarajatlari } \uparrow \Rightarrow Sof \text{ foyda } \downarrow \Rightarrow Kapital \downarrow \Rightarrow Inqiroz \text{ xavfi } \uparrow$$

Ya'ni muammoli kreditlar ortishi banklarning zaxira xarajatlarini ko'paytiradi, sof foydani kamaytiradi va kapital yetarililigiga bosim o'tkazadi. Natijada bankning yangi kreditlar ajratish, likvidlikni saqlash va majburiyatlarni bajarish imkoniyati cheklanadi.

2021–2025-yillar bo'yicha asosiy tahliliy natijalar

Ko'rsatkich	2021-yil 1-yanvar	2025-yil 1-yanvar	O'zgarish	Tahliliy natija
Jami kreditlar	276,9 trln. so'm	533,1 trln. so'm	92,50%	Kreditlash tez kengaygan, kredit riski monitoringi kuchayishi kerak
Jami depozitlar	114,7 trln. so'm	308,7 trln. so'm	169,00%	Ichki resurs bazasi mustahkamlangan
Muammoli kreditlar	5,8 trln. so'm	21,2 trln. so'm	266,20%	Muammoli aktivlarning mutlaq hajmi keskin oshgan
NPL ulushi	2,10%	4,00%	+1,9 f.p.	Kredit portfeli sifati bo'yicha risk kuchaygan
Depozit/kredit nisbati	41,40%	57,90%	+16,5 f.p.	Kreditlar depozitlar bilan ko'proq qoplanmoqda

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida tuzildi.

Tahlil natijalaridan ko'rinadiki, 2021–2025-yillarda O'zbekiston tijorat banklarida umumiy resurs bazasi kengaygan, kreditlash hajmi oshgan va depozit/kredit nisbati yaxshilangan. Bu bank tizimining moliyaviy vositachilik imkoniyatlari kengayayotganini bildiradi. Shu bilan birga, muammoli kreditlarning mutlaq hajmi 2021-yilga nisbatan 3,6 barobardan ortiq oshgani bank tizimida kredit riski saqlanib qolayotganini ko'rsatadi.

Shu asosda tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi asosiy omillarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning ta'siri

Omil	Statistik asos	Inqirozga ta'siri
Kreditlar hajmining tez o'sishi	2021–2025-yillarda +92,5%	Kredit sifati yomonlashsa, NPL va kapital bosimi kuchayadi
Muammoli kreditlarning oshishi	5,8 trln so'mdan 21,2 trln so'mga	Zaxira xarajatlari ortadi, foyda va kapital kamayadi
Depozitlar bazasining kengayishi	114,7 trln so'mdan 308,7 trln so'mga	Resurs bazasi mustahkamlanadi, lekin depozitlar sifati muhim
Depozit/kredit nisbatining oshishi	41,4% dan 57,9% ga	Ichki moliyalashtirish imkoniyati kuchayadi
NPL ulushining notekis dinamikasi	2,1% → 5,2% → 3,6% → 3,5% → 4,0%	Kredit risklari davrlar bo'yicha o'zgaruvchanligini ko'rsatadi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Umumiy ilmiy natija shundan iboratki, 2021–2025-yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarida inqiroz xavfi quyidagi omillar kombinatsiyasi orqali shakllangan:

Inqiroz xavfi

$= f(\text{Kredit riski, NPL, Depozitlar barqarorligi, Likvidlik, Kapital, Boshqaruv sifati})$

Mazkur yondashuvga ko'ra, bank inqirozini faqat bitta indikator, masalan, NPL ulushi yoki depozitlar hajmi bilan baholash yetarli emas. Inqiroz xavfi kreditlar hajmi, muammoli kreditlar dinamikasi, depozitlar sifati, kapital buferlari, likvidlik darajasi va risk-menejment tizimining samaradorligi bilan birgalikda baholanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, 2021–2025-yillar 1-yanvar holatidagi statistik tahlil tijorat banklarida inqirozga ta'sir etuvchi eng muhim omillar kredit portfeli sifati, muammoli kreditlar hajmi, depozitlar barqarorligi va likvidlik imkoniyatlari ekanini ko'rsatadi. Shu sababli bank tizimida inqiroz xavfini kamaytirish uchun kredit portfeli monitoringini kuchaytirish, NPL yuqori bo'lgan banklar bo'yicha individual choralar ishlab chiqish, depozitlar tarkibini chuqur tahlil qilish, likvidlik stress-testlarini muntazam o'tkazish va kapital buferlarini mustahkamlash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa va takliflar.

2021–2025-yillar 1-yanvar holatidagi statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida kreditlash hajmi 276,9 trln so'mdan 533,1 trln. so'mga, depozitlar esa 114,7 trln so'mdan 308,7 trln. so'mga oshgan. Bu bank tizimining moliyaviy vositachilik roli va resurs bazasi kengayganini bildiradi. Shu bilan birga, muammoli kreditlar hajmining 5,8 trln so'mdan 21,2 trln so'mga oshgani kredit riski bank inqiroziga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolayotganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, depozit/kredit nisbatining 41,4 foizdan 57,9 foizga ko'tarilishi banklarning ichki moliyalashtirish imkoniyatlari yaxshilanganini anglatganda, NPL ulushining 2,1 foizdan 4,0 foizga oshishi kredit portfeli sifati bo'yicha ehtiyotkorlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Demak, tijorat banklarida inqiroz xavfi kredit portfeli sifati, muammoli kreditlar hajmi, depozitlar barqarorligi, likvidlik va kapital yetarliligi omillarining o'zaro ta'siri orqali shakllanadi.

Shu sababli bank tizimida inqiroz xavfini kamaytirish uchun kredit riskini erta aniqlash, muammoli aktivlar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish, depozitlar tarkibini chuqur monitoring qilish hamda likvidlik va kapital buferlarini mustahkamlash zarur.

Adabiyotlar / Jumepamyra / Reference:

Basel Committee on Banking Supervision. (2023) Report on the 2023 Banking Turmoil. Bank for International Settlements, URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d555.htm>.

Basel Committee on Banking Supervision. (2024) The 2023 Banking Turmoil and Liquidity Risk: A Progress Report. Bank for International Settlements, <https://www.bis.org/bcbs/publ/d582.htm>.

Carletti E., Vives X. (2008) Regulation and Competition Policy in the Banking Sector. IESE Business School Working Paper.

Diamond D.W., Dybvig P.H. (1983) Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. *Journal of Political Economy*, Vol. 91, No. 3, - pp. 401–419.

International Monetary Fund. (2024) Global Financial Stability Report: The Last Mile. Washington, D.C.: IMF, URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR>.

Mishkin F.S. (1991) Asymmetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective. NBER Working Paper No. 3400.

Mishkin F.S. (2019) *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2021–2025) Tijorat banklarining kreditlari va depozitlari to'g'risida statistik ma'lumotlar. 2021–2025-yillar 1-yanvar holati. URL: <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats>.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2021–2025) Tijorat banklarining muammoli kreditlari bo'yicha statistik ma'lumotlar. 2021–2025-yillar 1-yanvar holati. URL: <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats>.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025) 2024-yil uchun yillik hisobot. Toshkent, <https://cbu.uz/uz/publications/annual-reports>.

Saunders A., Cornett M.M. (2018) Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. New York: McGraw-Hill Education.

Schoenmaker D. (2011) The Impact of Cross-Border Banking on Financial Stability. Tinbergen Institute Discussion Paper.